

O porto de Baiona e a comunidade criptoxudía nos séculos XVI e XVII

Suso Vila

RESUMO

A presenza de xudaizantes ou conversos en Baiona definiría a vida social e económica do histórico porto durante moitas décadas. A vila do Miñor sería tanto un porto de carácter comercial como tamén social o se converter no punto de fuxida da Inquisición de moitas familias conversas galegas e portuguesas, a ponte que permitiría ás antigas familias xudías acadar a devecida liberdade relixiosa noutras áreas de Europa.

ABSTRACT

The presence of converted Christians in Baiona is thought to have defined the social and economic life of the village along many decades in the past. Baiona would have been not only a commercial port but also a safe spot for escaping the Inquisition. For many converted families, both Spanish and Portuguese, the Royal Village would represent a bridge leading to religious freedom in other European areas.

Baiona e o seu porto tivo unha vida intensa desde a súa fundación por Alfonso VIII no ano 1201. A súa destrución polo almirante xenovés Pessanha ao servizo de Portugal; a súa conquista polo rei João I de Avis en 1398; ou a chegada da nao La Pinta ao seu porto en 1493 reflicten que estamos nun escenario histórico moi importante en Galicia.

O porto de Baiona ficou vencellado comercialmente desde a súas orixes ao reino portugués pola súa proximidade pero tamén polos antigos lazos relixiosos e económicos da rexión da diocese de Tui o que lle daría unha clara vantaxe con respecto ao outro gran porto de reguengo en Galicia, A Coruña.

Estes importantes vencellos con Portugal son os que explican a presenza de familias xudeo-conversas na vila do mesmo xeito que un comercio internacional que facía de Baiona o maior porto comercial de Galicia ao longo do século XVI e comezos do XVII. Esta importancia xa a sinala no seu traballo¹ Saavedra Vázquez onde evidencia a presenza de barcos ingleses, franceses e sobre todo portugueses nos seus peiraos nunha porcentaxe maior que no resto de portos galegos. O tráfico de viño, sal, pescado e madeira serían os principais produtos de exportación mentres que os panos ingleses, os coiros irlandeses, o trigo e outros artigos manufacturados chegaban ao seu porto para abastecer a rexión. Baiona ficaría nunha ubicación intermedia entre o tráfico mercantil portugués e o do norte de Europa sendo un elo máis da cadea comercial das familias cristiáns-novas portuguesas, operantes no eixo Lisboa-Amberes.

O atractivo comercial de Baiona unido a súa proximidade a Portugal axudaba á chegada e ao asentamento dunha potente comunidade cristián-nova desde a segunda metade do século XVI.

Neste senso separaría o papel comercial de Baiona cos conversos e a faceta relixiosa de esta comunidade coa represión contra a herexía organizada desde o Santo Oficio*.

A conflitividade relixiosa en Baiona non so ficaba coas familias xudaizantes, a presenza de mercadores e mariñeiros británicos e do norte de Europa provocaría a acción constante da Inquisición, coñecedora dos portos como lugares de contacto e entrada da disidencia relixiosa. O Santo Oficio, con comisarios e familiares, interviñan perante calquera sospeita de herexía protestante. Os excesos da Inquisición chegaban a prexudicar o comercio da vila na mesma situación que noutros portos. A prisión de mercadores e a confiscación de mercadorías sería tan negativa que levaría a intervir ao correxidor de Baiona expresando con estas palabras os problemas que sacudían o porto baionés: “... y esto es desacreditar el buen tratamiento y acabar con la hacienda del Rey. Escribiome el Inquisidor de Santiago una carta con apercibimiento por pendencia con el comisario de Bayona. A Vra. Alteza suplico mande se les sujete porque toda la contratacion desta villa lo ha tomado como injuria y Vra. Alteza sabe muy bien que Galicia no puede vivir sin ingleses que traen todo lo que ha menester este reino...”².

Desde comezos do século XVI a presenza de familias cristiáns-novas vai ser cada vez máis intensa. Entre o bautismo forzado dos xudeus en Portugal en 1497 e o papel xogado pola Inquisición portuguesa a partires da súa creación en 1536, levaría a moitas familias a fuxir do veciño reino perante o temor de ser procesadas. A fuxida podía facerse en secreto para eludir a prohibición de saír do reino ou ben aproveitar as diferentes perdoanzas que ao longo do século XVI e comezos do século XVII se fixeron desde o poder real ás comunidades sefardís.

A presenza en Baiona de cristiáns-novos seica se pode establecer desde a segunda metade do século XVI. O testemuño do escribán en Parada, Alfonso de Gándara Sanjurjo en 1601 relatando como na súa infancia (cara 1580) facían mofas e burlas das familias de orixe xudía como os Coronel *“este testigo siendo muchacho con otros muchachos en compañía las semanas santa enesta villa de Bayona se yba a las puertas de los tales y con martillos de palo y de hierro daban muchos porraços en las puertas diciendo judeus fora do lugar senon mandarbo an queimar y ellos salian tras dellos y se yban como muchachos entre los quales dize el testigo entran y entran los Coroneles ansi de Tuy como de Bayona”*³. Este tipo de expresións lembran o que acontecía na Baixa Idade Media entre as poboacións cristiáns e xudías nas cidades onde as pullas en tempos de celebración relixiosa eran habituais.

En Galicia o papel da Inquisición era residual non sendo até 1574 que se estableza definitivamente en Santiago e opere con forza no territorio. Isto facilitaría a chegada de moitas familias entre 1550 e 1570 a Tui, Salvaterra, Baiona ou Vigo. Apelidos como os Coronel, Méndez, Enríquez, Paz, Acosta, Pereira, Saravia, Núñez, Ocampo, Álvarez, Rodríguez, Azevedo ou Sierra ficarían vencellados a importantes familias e non só entre si xerando unha rede social e comercial propia que se establecería con lazos familiares e relixiosos ao outro lado da raia. Tamén comezarían a ser importantes os lazos que se formarían a nivel internacional tanto no Mediterráneo Oriental coma no norte de Europa froito da diáspora e asentamento de familiares en diversas cidades nas que se mantiña o xudaísmo como Salónica, Corfú, Venecia, Bayona, Burdeos, Amberes ou Amsterdam.

Os oficios que practicarían estas familias non só xirarían en torno ao comercio (mercadores e farrapeiros) tamén viría a ser importante o traballo arredor das leis, como os avogados e os escribáns, un espazo laboral ocupado polos xudeu-conversos dunha forma intensa quizais pola súa relación a unha formación na lectura desde a infancia (a tradición dos textos sagrados como a Torá e o Talmud coa súa lectura e estudo). Outro oficio representativo en Baiona sería o dos prateiros ligado á tradición relixiosa xudía pero tamén a préstamos, fianzas e outros produtos económicos e incluso ao comercio nun sentido amplo. Sebastián Rodríguez, Antonio Méndez, Joam de Sosa, Juan Rodríguez ou Pedro Rodríguez, veciños de Baiona, deixarían os seus traballos en toda a comarca desde a colexiata de Baiona á Catedral de Tui.

A maioría dos oficios que van ocupar os xudeu-conversos representan as necesidades de mobilidade no territorio, de aí a predilección por residencias en portos marítimos como Baiona ou na mesma fronteira, de cara a saír con facilidade do reino perante calquera dificultade ou ameaza que se presentase.

Entre os mercadores salienta Duarte Coronel⁴, veciño de Baiona pero con casas en Tui e Salvaterra. A súa riqueza era notable na época non só polo dominio da área comercial senón tamén polo seu papel de recadador de rendas reais. Outros mercadores importantes e que presentan lazos familiares ou de negocio con Duarte Coronel serían Enrique Gómez, Enrique Méndez ou Gregorio de Acosta, tamén veciños en Baiona. O seu poder económico tamén se traducía na relevancia social, como no caso de Jerónimo Coronel rexedor de Baiona a comezos do século XVII. A carreira eclesiástica tamén sería una vía de ascenso social. Ademais dos cóngos de Tui Francisco Coronel, Tomé de León Coronel ou Francisco Lorenzana Ocampo entre 1601 e 1616, contamos co abade de Parada, Antonio Coronel ou ao presbítero de Tui Juan Coronel. A familia xudeu-conversa dos Coronel fundaría unha obra pía en Baiona unha forma máis de conservar o poder, deste xeito fóra da confiscación de bens por parte da Inquisición.

A familia Coronel é o mellor exemplo do poder dunha familia cripto-xudía na antiga diocese de Tui. A rede familiar desde Salvaterra, Tui, Baiona, Redondela, Vigo ou Pontevedra saía das fronteiras peninsulares cara os lugares de presenza xudía en Europa, cidades que acolleran a boa parte dos Coronel no exilio e que o seguirían facendo até fins do século XVII. A presenza dos Coronel dentro do poder do cabido tudense provocaría a reacción dos cristián-vellos e a aprobación dos Estatutos de Limpeza de Sangue, os primeiros en Galicia no ano 1601. Con isto os Coronel ficarían sinalados e ameazados polo Santo Oficio pasando a unha maior discreción na segunda metade do século XVII e incluso facendo desaparecer o apelido Coronel para destacar o de Ocampo, radicados xa no Val Miñor.

Duarte Coronel é un exemplo de mobilidade, xa que a súa orixe estaba en Salvaterra no segundo cuarto do século XVI, pasaría a Tui na segunda metade do século xa que chegaría a ser rexedor da cidade en 1572 para posteriormente asentarse en Baiona e ser o arrendador das rentas reais poucos anos despois. Este papel de arrendador en Baiona levaríalle a defender os seus intereses económicos (ademais do tesouro real) contra a venta de produtos na vila sen o pago do imposto correspondente. Sería o caso da nao inglesa de Robert Cru que descarga trigo en Baiona en 1580 pero a súa venta posterior nas lonxas contraviría a regulación tributaria. A reclamación xudicial de Duarte Coronel revelaría a presenza en Baiona dun personaxe como Bartolomé Cruel, “home preto”⁵, ou de William Allen (que vive na casa de Rafael Cotón) como mozo encargado da venta do trigo na lonxa de Gregorio Fernández⁶.

As casas de Duarte Coronel en Baiona quizais fosen aquelas mesmas herdadas polos Ocampoe vendidas no século XVIII⁷. Estaban ubicadas xunto do convento da Anunciación, na rúa do Peirao, consistente en vivenda e alfóli, o que expresaba o seu carácter comercial. As relacións comerciais de Duarte Coronel tamén eran relacións familiares como os mercadores Enrique Gómez, Marcial Thomás o Pablos Núñez. O primeiro matrimonio de Duarte Coronel sería con Violante Méndez da que habería un fillo o Doutor Coronel (Francisco). O segundo matrimonio sería cunha filla de

Enrique Gómez, Antonia Enríquez, a súa irmá Ana Gómez casaría co fillo de Duarte Coronel, o Doutor Coronel, realizándose o dobre enlace na cidade de Porto. Como se pode apreciar os diferentes enlaces matrimoniais ligarían economicamente as familias pero tamén permitían reforzar á comunidade cripto-xudía. Duarte Coronel morrería cara 1598 mentres que o seu fillo tería fuxido desde Madrid arredor do ano 1595 ao mesmo tempo que o facía unha boa parte da súa familia desde Baiona. O Doutor Coronel chegaría coa súa muller a Salónica, cidade que xa contaba con parentes dos Coronel asentados un tempo atrás.

A segunda muller de Duarte Coronel, Antonia Enríquez, ficaría como veciña de Tui cun dos seus fillos, Andrés Duarte Coronel, até que a ameaza da Inquisición os obrigue á fuxida antes de 1619, ano da súa condena polo Santo Oficio de Santiago, precisamente os dous sambenitos da Catedral de Tui con rostros entre lapas, condenados en ausencia a arder no auto de fe público en estatua ou efixie.

Os vencillos familiares non remataban aquí entre os mercadores baioneses, Pablos Núñez (o Palos Núñez) casado con Gracia Pereira, eran os pais de Antonia Saravia, casada co sobriño de Duarte Coronel, Tomé Coronel, recadador das rendas do bispado de Tui entre outros negocios que acumulaba a comezos do século XVII.

A área comercial de Enrique Gómez, Marcial Thomas (o seu xenro) e Pablos Núñez, con negocios en Baiona a finais do século XVI, era as localidades francesas de Bayona, Burdeos o La Rochela, lugares nos que non só atopaban negocios senón e tamén parentes e comunidades xudías activas e fortes. Estas cidades contaban cunha ampla tolerancia relixiosa neses momentos, sobre todo Burdeos, cando o monarca francés Enrique II tiña autorizado a presenza xudía a partires de 1550 coa súa carta magna para os sefardís.

A viaxe a estas prazas comerciais espertaban as sospeitas sobre a ortodoxia relixiosa dos membros da comunidade cristián-nova xa que logo as mesmas viaxes eran empregadas como probas contra a familia Coronel tal e como se testemuña no expediente dos Estatutos de Limpeza de Sangue da Catedral de Tui⁸ no ano 1601.

O mercador de panos Gregorio de Acosta nacido en Tui, pero veciño de Baiona, mantiña os seus negocios con comerciantes ingleses. Coñecemos os seus tratos comerciais grazas ao preito fiscal que se abre polas reclamacións de débedas ao tribunal da Inquisición de Santiago pola confiscación de bens trala reconciliación no ano 1617 ademais do sambenito e a condena a dous anos de galeras⁹. Un dos acredores

era o toneleiro baionés Rodrigo de Landín, quen reclamaría varios toneis e outros traballos realizados para o mercador. O caso de Catalina Coronel viúva do avogado Thomás Rodríguez de Lorenzana, veciños de Tui, supón unha evidencia mais das relacións entre a comunidade cristián-nova do sur de Galicia. Catalina Coronel tiña prestado en 1608 a Gregorio de Acosta 300 ducados. A reclamación dese diñeiro facíase desde os fillos de Thomás Rodríguez toda vez que Catalina Coronel tamén tiña sido penitenciada polo Santo Oficio e confiscados o seus bens en 1617.

Outro acreedor era o inglés Duarte Claro, de Ipswich. A débeda era de 3760 reais por panos e outros xéneros que tiña adiantado. A Inquisición sospeitaba da veracidade destas débedas, de aí os preitos, toda vez que eran familiares e amigos os que reclamaban como acredores o que constituía un sistema para permitir ocultar os bens do penitenciado e evitar a confiscación da fortuna familiar. En grande medida a financiación da maquinaria legal da Inquisición producíase a través da requisa do diñeiro e propiedades dos penitenciados. Perante a ocultación de bens ou os complexos preitos que se producían despois, a Inquisición de Santiago chegou a aceptar acordos económicos con boa parte das familias cripto-xudías como sería o caso de Antonia Saravia¹⁰ en 1619 acordando o pago de 55.000 reais para evitar o cárcere e a confiscación completa aínda que ficaba co hábito de penitenciada ou sambenito.

Os intereses comerciais das principais familias conversas diversificábase como vemos en Francia, Inglaterra ou Flandes. Desta última hai que indicar os diferentes testemuños de flamencos sinalando a chegada das familias cripto-xudías que tiñan fuxido de Baiona cara os portos dos Países Baixos (Amberes e Amsterdam) tal e como se rexistra no expediente dos Estatutos de Limpeza de Sangue.

Malia a isto o principal factor da importancia de Baiona como porto internacional partía de Portugal, lugar de procedencia da maioría destas familias xudeu-conversas. Os contactos comerciais e familiares aínda estaban intactos, portos como os de Caminha, Viana e Porto eran as principais referencias do comercio baionés e que lle permitía unhas relacións comerciais co outro lado do Atlántico. Os produtos coloniais americanos e asiáticos chegaban a Baiona por esta vía polo que dinamizaba o comercio da rexión nos séculos XVI e XVII.

A participación económica das familias cristiáns-novas en Baiona sería fundamental para entender o incremento demográfico da rexión tudense. Coa súa importancia económica viría a súa relevancia social, o ascenso nas xerarquías eclesiásticas e civís, competindo coa fidalguía urbana que vería ameazado o seu status. A resposta sería a represión social a través do tribunal da Inquisición e a perpetuación da infamia cos sambenitos pendurados nas igrexas como lembranza permanente do erro dos xudaizantes.

A conservación de ritos, prácticas e costumes de orixe xudaica entre moitas destas familias provocaría a intervención da Inquisición impondo penas de cárcere, confiscación de bens e sobre todo o hábito penitencial, o sambenito, logo colgado na parroquia de residencia do reo para perpetuar a infamia o que non só condenaba ao individuo senón tamén a toda súa familia.

Tuí conservou os únicos sambenitos de Europa, entre os penitenciados comprobamos varios naturais de Baiona, un feito que amosa a gran mobilidade xeográfica destas familias no territorio e como as visitas dos inquisidores coa promulgación dos edictos de fe se recollían as de testificacions contra veciñas e veciños ou contra si mesmos para evitar procesos longos e perigosos para as súas facendas e saúde. Os procesos levaban a intensas pescudas por parte de fiscais e Inquisidores para recoller toda a información precisa e tamén o maior número de implicados nas prácticas heréticas de aí que a comunidade sefardí sufrise a represión con maior dureza xa que caían nas confesións os nomes de familiares, amigos e xente próxima. A rede familiar sufría as consecuencias dos procesos inquisitoriais; por iso mesmo perante o comezo destas causas moitos familiares fuxían para evitar os perigos e castigos do Santo Oficio. Un exemplo o podemos comprobar nas fillas do paneiro Enrique Méndez, algunhas figurando no sambenito como natural de Baiona: Isabel Méndez de Rivadeneira, Margarita Baz Méndez, María de las Nieves, María Álvares de León, Beatris Álvares, Blanca Méndez Enriquez e Catalina Álvares, todas elas inculcando ás súas irmás e o resto do núcleo familiar as levarían á reconciliación e á penitencia coa confiscación de bens e o sambenito, tal e como se conservan en Tui.

A visita dos inquisidores Juan Muñoz e Juan Ochoa en 1609 ao bispado de Tui sería unha das que máis repercusión tería afectando aos núcleos de Tui, Ribadavia, Salvaterra, Baiona, Vigo ou Pontevedra. Aínda que as acusacións e testemuñas xa estiveran presentes na maioría dos casos nesa visita de 1609, o proceso se alongaría nos anos na procura de máis información que permitise a prisión da maioría dos encausados.

Este sería o caso de Gregorio de Acosta, mercador veciño de Baiona enviado aos cárceres secretos do Santo Oficio de Santiago o 15 de xaneiro de 1616 aínda que o seu proceso xa se tivera aberto en 1609. A principal testemuña contra o mercador sinalaba como na súa estadía en Tui ficaba nunha casa onde se practicaban os xaxúns e cerimoniais propias da lei de Moisés. A testemuña pertencía á comunidade cristián-nova e é probable que a estivesen instruindo nos ritos hebreos cando coñeceu a Gregorio de Acosta. A ensinanza do xudaísmo, o daquel xudaísmo que aínda sobrevivía na comunidade cripto-xudía, comezaba na puberdade para evitar a indiscreción da infancia. A testemuña aseguraba que cando se vía co mercador baionés falaban dos xaxúns e das mofas que facía Gregorio da Virxe María.

Co tormento Gregorio de Acosta confesaría os ritos e cerimonia que practicaba. O Santo Oficio procuraba tirar a máxima información posible nos tormentos principalmente no que se refire a cómplices nas cerimonia. Deste xeito a confesión do mercador tamén implicaría a súa muller Brisenda de Acosta tamén na prisión inquisitorial. Brisenda tiña soportado todos os suplicios e evitado delatar a ningún membro da familia, pero será a debilidade do seu esposo o que provoque o castigo final. A pena imposta a Gregorio de Acosta non só ficaría no hábito (sambenito) e confiscación de bens, tamén se lle tería imposto a pena de tres anos de galeras.

Os cárceres secretos non deixaban de ser celas individuais para incomunicar aos reos, desta forma obtíñanse máis confesións ao non coñecer os procesados o que os demais podían soportar do tormento ou simplemente coñecer que probas se tiñan contra o preso.

O caso da resistencia de Brisenda de Acosta ao tormento é moi ilustrativo dos métodos inquisitoriais e das normas que rexían a súa aplicación. Se lle tiña dado sete voltas ás “mancuerdas”, dous ao garrote dos polgares dos pes, e dous no poldro a cada unha das canelas das pernas e brazos e dous cuartillos de auga sobre a boca. Superaría estes tormentos sen confesar cousa ningunha pero que a testificación do seu home que non puido soportar dúas voltas de “mancuerda” provocaría a súa condena.

Estes son casos de aqueles atrapados polos seus negocios ou confiados na súa impunidade (expresións públicas contra a igrexa, a Virxe ou os dogmas católicos semellan expresar un alto grao de imprudencia) as delacións e unha clara situación de crise (a peste de 1599 e a crise económica) provocarían a tensión social e desconfianza cara ao diferente, ao que se sospeita de traizoar a fe relixiosa da comunidade. Moitas familias temerosas das denuncias (aínda que non practicasen o xudaísmo en secreto) encamiñarían as súas vidas cara a outros lugares de Europa como Burdeos, Amsterdam, Londres, Venecia, Salónica ou Estambul e por suposto América cunha forte presenza no Brasil.

En 1570 o médico Antonio Sánchez tiña fuxido a Burdeos ante as investigacións abertas no tribunal de Valladolid ao entorno do boticario tudense Francisco Luis. Con el tamén marcharía o seu fillo o filósofo e médico Francisco Sánchez.

A fuxida mais importante que coñecemos (houbo outras nos séculos XVI e XVII) faríase desde Baiona. Beatriz Álvarez, viúva do prateiro Sebastián Rodríguez, lideraría un numeroso grupo familiar en 1595 rumbo aos Países Baixos. Con ela viaxaría o seu pai, Rodrigo Álvarez escribán en Salvaterra, xunto coa maioría dos seus fillos: Duarte, Bastián, Beatriz, Rodrigo, Cristóbal e Isabel. Tamén estaría nesta viaxe ó médico de Tui Antonio Gómez, probablemente a médica de Vigo Leonor Pereira

e outras familias que se incorporarían desde Portugal. Primos de Beatriz Álvarez, o Doutor Coronel e a súa muller Ana Gómez, filla do mercador Enrique Gómez, marcharían de Madrid a Lisboa para dirixirse ao mesmo destino.

En todo o ano de 1595 Beatriz Álvarez tiñase dedicado a vender as propiedades que posuía, sobre todo a súa casa de Parada, do mesmo xeito que outros tentaban monetizar os seus bens raíces antes de fuxir.

No outono de 1595 chegaría unha carraca flamenca a Baiona. Durante un tempo estaría cargando as súas adegas de laranxas e limóns até que nun punto próximo a Monteferro embarcarían as familias xudeu-conversas que agardaban na casa de Beatriz Álvarez para poñer rumbo a Flandes.

Os Estatutos de Limpeza de Sangue da Catedral de Tui de 1601 incorporarían unha serie de testemuñas para reforzar a necesidade de aprobación dos Estatutos pensados para relegar da xerarquía eclesiástica aos que tiñan orixes xudías. O que procuraba o cabido tudense era evitar a consolidación de cóngos cristiáns-novos perante a alarma ocasionada polo nomeamento en Roma de Francisco Coronel como cóengo de Tui. Ligar a fuxida de familias xudeu-conversas do bispado de Tui ou a penitenciados polo Santo Oficio co novo cóengo e a súa familia, os Coronel, sería a base das informacións que quería recoller o cabido tudense como proba para impedir o acceso a cargos de poder como os da catedral. Beatriz Álvarez era prima de Francisco Coronel o que sumaba unha evidencia mais contra os Coronel.

Esta relación de parentesco entre Beatriz e o cóengo Coronel fixo que o expediente dos Estatutos de Limpeza de Sangue da Catedral de Tui en 1601 aportasen boa información sobre a fuxida da familia de Beatriz e como retornaban ao xudaísmo nos diferentes lugares que tocaban ratificando a desconfianza que se tiña sobre eles (un dos “temores” do cabido de Tui era que os novos cóngos roubasen as reliquias da catedral e a levasen a cidades afastadas). As testemuñas relataban a fuxida de Beatriz Álvarez e contaban as diferentes versións do destino destas familias en localidades con forte presenza xudía: desde Flandes a Italia (Florenza, Pisa, Roma) e Grecia (Corfú, Salónica,...). As imprecisións das testemuñas sobre os lugares exactos sería normal ao lembrar os feitos pero no deixa de sorprenden que as testemuñas procedesen directa ou indirectamente de Flandes ou Italia para lembrar á familia de Beatriz en esas zonas (mercadores, soldados, eclesiásticos). Un dos relatos menciona incluso o recibimento a Rodrigo Álvarez nas comunidades xudías europeas como un rabino (sendo vestido con vestimentas especiais). Este tipo de recibimento, do mesmo xeito que outros personaxes xudeu-conversos da diocese tudense, supón o perfecto coñecemento

entre as familias sefardís europeas indicando que se mantiña o contacto entre as comunidades na diáspora.

A testemuña dun fillo de Beatriz Álvarez, Baltasar Saravia ou de Araujo, en 1625, ratificaría a historia da fuxida e o seu percorrido que para Baltasar sería moito mais amplo¹¹. Baltasar era un neno de dez anos cando en 1595 embarca coa súa familia en Baiona. A súa viaxe levaríaos primeiro a Flandes non sendo aceptados nos portos holandeses (sería a partires de 1598 que en Amsterdam se forme a comunidade sefardí). O seguinte lugar sería Venecia, fogar dunha potente comunidade xudía con diferentes orixes. Vai ser no “guetto” de Venecia onde Baltasar e os seus irmáns serían circuncidados e onde aprenderían as oracións e cerimonias hebreas (os seus coñecementos como cripto-xudíos eran parciais e corrompidos por anos de ausencia de estudo e lectura, a tradición oral sería a forma de transmitir durante case cen anos ritos e costumes do xudaísmo). Un rabí mulato (tal e como relata) sería o encargado de instruílos e da circuncisión dando un novo nome a Baltasar, Abraham Seneor, deste xeito reafirmábanse nas orixes da familia. Ao longo de catro meses aprenderían as oracións na sinagoga portuguesa a traveso de libriños e cadernos especialmente adaptados para os xudeu-conversos sefardís. A pesares da liberdade relixiosa de Venecia non era esta cidade comercial o destino da viaxe de Beatriz Álvarez, Salónica se revelaría como verdadeiro lugar de acollida da familia baionesa. O mais probable é que neste importante núcleo sefardí no Imperio Otomano xa estivesen familiares e amigos dos Álvarez e Coronel. Nesta cidade, Baltasar volvería á sinagoga para aprender o hebreo.

O relato de Baltasar non ficaría aquí, a súa viaxe prólongase acompañando ao seu irmán Bastián Rodríguez, quen seguía o oficio e negocios do seu pai, o prateiro Sebastián Rodríguez. Logo de acudir a dous importantes mercados da rexión, chegaría ao porto comercial de Alexandría onde compraría alxofres grosos (perlas

irregulares) nunha cantidade de 3000 ducados. A morte repentina do seu irmán en Exipto deixa só a Baltasar. A súa reflexión sobre ver mundo e a nova da morte do seu cuñado Juan Rodríguez, prateiro en Baiona e home de Felipa Cardosa, tomaría a decisión de volver a Galicia. Viaxaría así de novo a Venecia para atravesar Italia, chegando á Península Ibérica por Donostia e segundo o seu relato percorría Castilla relacionándose con numerosos xudeu-conversos que seguían a lei de Moisés en secreto. Cando chegou a Baiona (arredor do ano 1603) comprobaría que a morte do seu cuñado non era certa e que incluso non era ben recibido pola súa irmá Felipa. O motivo non era outro que as sospeitas da Inquisición contra a familia e a presenza dun membro da familia fuxida no pasado podería provocar a actuación do Santo Oficio e o procesamento da familia que aínda vivía en Baiona. Deste xeito Baltasar decepcionado volvería xunto da súa nai e irmáns que xa non estaban en Salónica senón en Estambul. Na cidade tería boa acollida por parte da súa familia, en contraste co acontecido en Baiona. Beatriz Álvarez se establecera na capital otomana fundando unha botica e desexaba que a levase o seu fillo Baltasar.

Para Baltasar ficar moito tempo no mesmo lugar non era o seu mellor plan. Influenciado por un cativo cristián, que frecuentaba a botica, pensaba tanto na conversión ao cristianismo como no abandono de Estambul. O seguinte paso de Baltasar sería dirixirse a América, probablemente vía Sevilla e chegar a Cartagena de Indias. En Santa Fe de Antioquía residiría como mercador até que o Santo Oficio da Inquisición en Cartagena o procese xunto con outros xudeu-conversos na rexión. A súa boa colaboración en 1625, relatando e denunciando a varios cripto-xudeus da zona permitiríalle unha condena suave. É probable que Baltasar volvea a Galicia xa que o recoñecemos en 1656 como membro do concello de Tui.

A irmá de Baltasar, Felipa Cardosa, xa viúva de Juan Rodríguez, sería encerrada e penitenciada polo Santo Oficio en 1619. Os seus bens confiscados serían preiteados por Juan de la Sierra, fillo do primeiro matrimonio de Juan Rodríguez y María de la Sierra (os seus pais eran Brisenda de Acosta e Juan de la Sierra) ao corresponder á herdanza do seu pai e non os bens propios de Felipa.

A irmá de Juan de la Sierra era Brisenda de Acosta¹², a mesma que estaba casada co mercador Gregorio de Acosta, quen como cuñado de Juan de la Sierra era procurador en Baiona dos seus negocios. O máis interesante de Juan de la Sierra, cristián-novo recollido nos procesos de 1609, sería que o preito¹³ para recuperar os bens familiares o realiza estando en Londres ao servizo do embaixador Diego Sarmiento de Acuña (embaixador en Inglaterra entre 1613 e 1622). Os irmáns de Juan de la Sierra ficaban en Baiona a cargo dos negocios familiares. Curiosamente en 1619 tivo que prescindir do seu cuñado como procurador dos seus negocios toda vez que tiña sido condenado polo Santo Oficio.

Este é un pequeno exemplo da complexidade da rede familiar cristián-nova en Baiona e bispado de Tui. A medida que máis documentos abrimos máis se entretecen os lazos familiares repetindo nomes e oficios sendo significativa a responsabilidade nos negocios da vila portuaria destas familias.

BIBLIOGRAFÍA

- ANTONIO RUBIO, Mª Gloria de (2004): *Os xudeus en Galicia*. Santiago: Lóstrego
 (2006): *Los Judíos en Galicia (1044-1492)*. A Coruña: F. Pedro Barrié de la Maza.,
 (2007): “Judíos en Galicia: visión panorámica y nuevas aportaciones documentales”
 en, *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie III, H^a Medieval, t.20., pp. 289-314.
 (2009): “Judíos, conversos e Inquisición en Galicia (siglos XI-XVII)”, *Cuadernos de
 Estudios Gallegos*, nº 122., pp. 171-189.
 (2012): “La Tora de Ribadavia y Tui”. *Aurora*, 20 septiembre de 2012, recurso en web:
http://www.aurora-israel.co.il/articulos/israel/Mundo_Judio/47151/.
- AVILA Y LA CUEVA, Francisco. (1995): *Historia civil y eclesiástica de la ciudad de Tui
 y su Obispado*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- CASÁS OTERO, Jesús: (2004): *Los Sambenitos” del Museo Diocesano de Tui*. Tui: Grá-
 ficas Juvia
- CONTRERAS, Jaime, (1982): *El Santo Oficio de la Inquisición de Galicia*. Madrid: Akal
- GARCÍA ORO, José, (2012): “El régimen episcopal de Tui y Baiona en el siglo XVI”. en
Anuario de Estudios Mindonienses, 28., pp. 11-474.
- IGLESIAS ALMEIDA, Ernesto, (1986): *Arte y Artistas en la antigua diócesis de Tui*. Tui.
- JUEGA PUIG, Juan, (2014): *El comercio marítimo de Galicia. 1525-1640*. Pontevedra;
 Editorial Deputación de Pontevedra, Tese de doutoramento na Universidade de
 Santiago de Compostela.
- KAMEN, Henry (1999): *La Inquisición española*. Barcelona: Crítica
- ÓNEGA, José Ramón (1981): *Los Judíos en el Reino de Galicia*. Madrid: Editora Na-
 cional.
- SÁEZ GONZÁLEZ, Manuela, (2001): *La Platería en la diócesis de Tui*. A Coruña: Fun-
 dación Pedro Barrié de la Maza.
- (2002): *Los Plateros gallegos y el Santo Oficio de la Inquisición*. Sada: Ediciós do Castro.
- SÁNCHEZ CARRERA, Mª Carmen. (1997): *El Bajo Miño en el siglo XV, el espacio y los
 hombres*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- SÁNCHEZ DE LA ROCHA, José, (1999): *Blasones y linajes tudenses*. Pontevedra: De-
 putación de Pontevedra.
- HERMANO SARAIVA, José (1998): *História de Portugal*, Publicações Europa-Amé-
 rica.
- VALENTIM, Carlos Manuel (2007): *Uma família de cristãos-novos do Entre Douro
 e Minho: os Paz. Reprodução familiar, formas de mobilidade social, mercancias e
 poder (1495-1598)*. Dissertação de mestrado en História Moderna, Universidade
 de Lisboa,
- VEIGA FRADE, Florbela (2006): *As relações económicas e sociais das comunidades
 sefarditas portuguesas. O trato e a familia. 1532-1632*. Tese de doutoramento en
 Historia, Universidade de Lisboa.,
- VILA, Suso: (2001): *Tui e Valença nos séculos XI a XV*. Tui: Amigos da Catedral de Tui.
 (2004): *Xudeus e Conversos en Tui*. Tui: Amigos da Catedral de Tui.
 (2009): *A cidade de Tui durante a Baixa Idade Media*. Noia: Toxosoutos.
 (2013): *Judíos, conversos e Inquisición en Tui*, Tui: Concello de Tui.
 (2015): “Integración y huida: los judeoconversos en Galicia y Portugal”, en la XXIII
 Semana Sefardí, Casa de Cultura de Estella-Lizarrá, 24 de septiembre.

- (2015): “Los conversos en Galicia y Portugal”, en el Colegio Oficial de Doctores y Licenciados en Filosofía y Letras y en Ciencias de Galicia, Santiago de Compostela, 8 agosto.
- (2015): “Los conversos en Galicia y Portugal a través de los sambenitos de la Catedral de Tui” en el ciclo Dissidència: viure, creure i pensar diferent (segles XVI-XVIII) en Patronat Municipal Call de Girona, 23 de marzo.
- (2017): “Sefardismo y paisaje cultural: el redescubrimiento de la presencia judía y judaizante en la frontera del Miño” no Sefardi International Congress Bragança 16 de junio.
- (2018): “Los judaizantes en los Sambenitos de la Catedral de Tui: disidencia religiosa y tensión social en la frontera del Miño”, no VI Congreso Los judíos en el Antiguo Reino de León, Zamora 5 y 6 de julio.
- (2018): “El criptojudaismo y los sambenitos de la Catedral de Tui” en II Simpósio sobre Judaísmo, CEJAT, Chaves 9 y 10 de marzo.

NOTAS

- * Todas as ilustracións deste artigo, agás a última, fan referencia aos distintos sambenitos que se conservan no museo diocesano de Tui.
- 1 SAAVEDRA VÁZQUEZ, M^a del Carmen: El comercio marítimo de Baiona en la segunda mitad del siglo XVI, en *Obradoiro de Historia Moderna*, nº 17, 179-209, 2008.
- 2 CONTRERAS, Jaime: *El Santo Oficio de la Inquisición en Galicia*, Madrid, 1982, p. 83.
- 3 Arquivo Catedralicio de Tui, fondo apeos, expediente Estatutos de Limpeza de Sangue, 1601-1616.
- 4 CHUECA SALDÍA, Ignacio: “Testamentos de judaizantes hispano-portugueses (1587-1673)”, en *Revista de Fontes* n.8, 2018-1, pp. 07-32.
- 5 A presenza de africanos, tanto libres, como semella ser o caso, como escravos, era bastante máis habitual do que a simple vista parece na nosa comarca. Andrés Duarte Coronel tiña un escravo negro en Tui mentres que o mercador Juan Piñeiro contaba cun escravo negro chamado Francisco para que vendese xoias, sedas e outros materiais de mercería na súa tenda de Tui.
- 6 Arquivo Reino de Galicia, caixa 1111 35, “Guillermo Alén inglés, con el Coronel Duarte y consortes sobre el pago de maravedís de alcabalas”, 1/01/1580.
- 7 Arquivo Histórico Nacional, Inquisición 2039, exp. 9; “Pleito civil de Antonio Ocampo”, 1760-1764.
- 8 Arquivo Catedralicio de Tui, fondo apeos, expediente Estatutos de Limpeza de Sangue, 1601-1616.
- 9 AHN, leg. 4547, exp. 7.
- 10 CONTRERAS, Jaime: op. cit. p. 397.
- 11 AHN, Inquisición, leg. 1620/1, exp. 1. 1625.
- 12 É unha constante a repetición de nomes e apelidos o que provoca unha gran confusión nas liñas xenealóxicas.
- 13 AHN, Inquisición, leg. 4549, exp. 8, 1619-1623.